

NEMZETEK, NEMZETISÉGEK – INTERETNIKUS KAPCSOLATOK

Romsics Ignác: *Nemzet, állam, régió.*

*Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence
interetnikus kapcsolatairól a 19–20. században*

■ Romsics Ignácot elsősorban a 20. századi magyar történelem s azon belül is a Horthy-korszak kutatójaként ismerik a történelem iránt érdeklődő olvasók. A munkásságát közelebbről figyelőknek mindazonáltal feltűnhetett, hogy az utóbbi 10–15 évben érdeklődése két irányban is kitágult: a historiográfia és az etnikai konfliktusok témakörében is több kötet jelent meg a neve alatt. Ezek sorából kiemelkedik a 19–20. századi magyar történetírásról készített áttekintése (*Clio bővületében*, 2011) s az ugyancsak összegző jellegű, ám jóval korábbi, először 1998-ban megjelent *Nemzet, nemzetiség és állam Közép-Kelet- és Délkelet-Európában a 19–20. században* című munkája. Mostani kötetének tematikája, amely hét, korábban megjelent írását tartalmazza, ez utóbbival mutat szoros rokonságot. A fényképészetből vett hasonlattal élve a nagyított mintegy kistotálra váltva ugyanazokat a problémákat, amelyeket jó 15 éve az egész nagytérségre vonatkoztatva vizsgált, ezúttal a Kárpát-medencére és azon belül is Erdélyre fókuszálva kapta lencsevégre.

A kötet nyitótanulmánya a Habsburg Birodalom küzdelmét mutatja be a birodalmon belüli nacionalista törekvésekkel a 19. század elejétől az I. világháború végéig. Ez először 1999-ben jelent meg egy Habsburg Ottóval készített terjedelmes életútinterjú bevezetéseként (*Egy év Habsburg Ottóval*, 1999). Az időhatárok és a szerteágazó tematika már eleve jelzi, hogy a szerző nem egy kiterjedt kutatás részeredményeiről számol be írásában, hanem a releváns szakirodalom áttekintése alapján vázolja fel a főbb tendenciákat, és fogalmazza meg véleményét. A kulcskérdés, amely így vagy úgy a téma minden kutatóját foglalkoztatja: a Monar-

chia 1918-as felbomlásának megítélése. Ismeretes, hogy az erre adott történeti válaszok különböznek. Ki a belső tényezőket, a nacionalizmus explozív erejét, ki a szomszédos irredentákat, ki a nagyhatalmi akaratot, ki a háború végére kialakult kaotikus, polgárháborús állapotokat teszi elsősorban felelőssé a történetekért. Romsics mindezeknek szerepet tulajdonít, anélkül azonban, hogy hierarchiát állítana fel közöttük. Nem gondolja, hogy ami történt, az „elkerülhetetlen szükségszerűség” volt, de azt sem, hogy „merő véletlen”. A fenti tényezők tendenciaszerűen hatottak, és együttesen idézték elő a felbomlást. Elképzelhető – hangsúlyozza –, hogy a háború előtti föderalizálás, illetve a demokratikus hatalommegosztás más módszereinek az alkalmazása a birodalmon belüli kohézió erejét növelte, a nemzetiségi szeparatizmusét pedig csökkentette. Ennek kipróbálását azonban elmulasztotta a politikai elit, s „a birodalom sírjának megásásához így maga is tevőlegesen hozzájárult”. (68.) Arra az eshetőségre, hogy a föderalizálás nemcsak integráló, hanem dezintegráló hatásokat is kifejtett volna, tehát lehetséges, hogy nem késleltette, hanem sietette volna a felbomlást, Romsics ebben az írásában nem utal. Más munkáiban azonban elég nyilvánvalóvá teszi, hogy a multietnikus nagy birodalmak felbomlását kisebb és kulturálisan homogénebb politikai egységekké a közép- és kelet-európai államfejlődés feltartóztathatatlan tendenciájának tartja. Vagyis a szomorú vég elkerülhetetlen volt, ám annak időpontja és konkrét formája a történelmi véletlenektől függött.

A történelem iránt érdeklő olvasók szélesebb körének készült bevezető esszét négy szakszerűbb és kifejezettebben Erdéllyel

foglalkozó tanulmány követi. Az első, amely Bethlen István Erdély státusával kapcsolatos terveit veszi sorra, még az 1980-as években keletkezett. A sok hamvába hullt elgondolás közül részletesen tárgyalja az 1919–20-as titkos román–magyar tárgyalásokat, melyek során a magyar tárgyalók – köztük Bethlen – olyan státust kértek Erdély számára, mint amilyennel 1867 és 1918 között Magyarország rendelkezett a Monarchiában. A bukaresti román kormány eltérítése Erdély beolvasztásától azonban sem ezzel, sem más javaslattal nem sikerült. Erre csak erőteljes nagyhatalmi nyomással és/vagy az erdélyi román elit regionális elgondolásainak karakteresebb képviselésével kerülhetett volna sor, ami azonban egyaránt hiányzott. A kötet a tárgyalások francia nyelvű dokumentációját is tartalmazza. Ezt sok évvel ezelőtt Romsics bányászta ki a Magyar Országos Levéltár anyagai közül. Kár, hogy a néhány oldalas szöveg magyarra fordítását sem a szerző, sem a szerkesztő nem érezte feladatának.

A román és a magyar vezetés Hitler erélyes felszólítására 1940 nyarán ismét tárgyalóasztalhoz ült, ám megegyezni ekkor sem tudott. Az ezt követő döntőbíráskodás történetét többen feldolgozták, utoljára és legteljesebb, monografikus formában Romsics egyik doktorandusa, a bukaresti levéltári anyagokat is felhasználó L. Balogh Béni. A kötet ezzel kapcsolatos, viszonylag rövid írása sikerült összefoglalása a legfontosabb tudnivalóknak, s egyben jó átkötés a szövetségesek Erdéllyel kapcsolatos háború alatti terveinek és az 1945–46-os rendezésnek a tárgyalásához. Ez utóbbiak ismét gazdag hazai és külföldi levéltári és egyéb anyagokon alapuló szaktanulmányok, amelyek azonban Romsics más írásaihoz hasonlóan egyáltalán nem nehézkesek; a szerző világos vonalvezetésének és gördülékeny stílusának köszönhetően a nem történészek számára is könnyen befogadhatók. E két tanulmány alapja Romsics két korábbi könyve: a washingtoni béketervekről még 1991-ben közzétett forrásközlése (*Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról*) s az 1947-es békéről írott 2006-os monográfiája (*Az 1947-es párizsi békeszerződés*). A kulcskérdés mindkét esetben, a háború alatti béketervezés és a háború utáni békekötés során is Erdély státusa, illetve a román–magyar határ megállapítása volt. Azt, hogy 1920-ban

igazságtalanul és saját stratégiai céljaik szempontjából is hibásan döntöttek, az 1940-es évekre nemcsak az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, hanem Franciaország diplomatái is belátták. Ezért – különösen az amerikaiak – Erdély független állammá szervezését is fontolóra vették. A Szovjetunió viszont, amely az 1930-as évekig maga is támogatta a magyar határok módosítását, sőt Erdély önállósítását is, Besszarábia átengedéséért cserébe a trianoni határok helyreállítását szorgalmazta. A háború végére kialakult katonapolitikai helyzetből és a nagyhatalmak érdekszféra-politikájából következett, hogy a szovjetek maradéktalanul érvényesíteni tudták álláspontjukat. Ezen az sem változtatott, hogy 1943–44-ben a szovjet béke-előkészítők körében is felmerült a sem Romániához, sem Magyarországhoz nem tartozó, hanem Moszkvából igazgatott „független” Erdély ötlete.

Az új békeszerződés 1947-es aláírásával egyidejűleg az egész nagyrégióban fegyorsult a szovjetizálás folyamata. Ez az egyes nemzeti történelmek átírását is maga után vonta. A kötet következő rövid írása e folyamat két fontos elemére mutat rá: a másodszor is kisebbségi helyzetbe került magyarság helyzetének tabusítására és a Szovjetunió 1945–47-es szerepének az idealizálására. A skizofrén helyzetet jól tükrözte Kádár egyik 1962-es – zárt körben tett – kijelentése: „Igazságosnak kell nevezni a második világháborút lezáró szerződést, de ami helyre van állítva, az imperialista rablószerződés.” (224.) Vagyis tudjuk, hogy Párizs Trianon megisméltése, de nem mondjuk, mert nem mondhatjuk.

A kötet utolsó tanulmánya tipológiai kísérlet az etnikai konfliktusok kezelésének technikáiról. Az állami politikák céljaiból kiindulva Romsics két alapvető stratégiát különít el: a multikulturális vagy polietnikus megközelítést, amely természetesnek tekinti vagy legalábbis elfogadja az államon belüli származási, kulturális és egyéb természetű különbségeket, illetve a homogenizációs vagy monoetnikus alapállást, amely a különbségek megszüntetésére törekszik. Utóbbiakról írva olyan egymástól távol álló, ám céljukat tekintve rokon módszereket mutat be és értékel, mint a genocídium, az asszimiláció, a népességmozgás és a politikai határok megváltoztatása. A kötet többi írásától eltérően, amelyek kivétel

nélkül történeti jellegűek, és elméleti általánosításokba nem bocsátkoznak, ez a tanulmány a politológiai irodalomban gyakori absztrakciós konstrukciókra emlékeztet. Példáit sem csak a térségből, hanem a világ minden részéből veszi. A történelmi hagyományokból és a nemzetközi szervezetek politikájából kiindulva prognózisa szerint régióinkban olyan nemzeti vagy etnikai demokráciák kialakulása várható, amelyek a kisebbségeket nem nyomják el, sőt külön kulturális jogokat biztosítanak számukra, ám államalkotó társnemzetként nem ismerik el őket. A kisebbségek öngazgatása területi vagy egyéb alapon ebből következőleg nem megengedett, s az állam iránti lojalításu-

kat a többség folyamatosan kétségbe vonja. Példaként Ukrainára, Szlovákiára, Horvátországra és Romániára utalt, de – ismereteink szerint – utalhatott volna a balti államokra és Szerbiára is.

A kötet fedőlapját – a Komp-Press Kiadó legtöbb kiadványához hasonlóan – Könczey Elemér színes grafikája díszíti. Ennek absztrakt szimbolikája a recenziens számára ugyanazt sugallja, mint amiről Romsics tanulmányai szólnak: többség és kisebbség, állam és régió bonyolult viszonyrendszere újabb kori történelmünkben folyamatosan távol volt és ma is távol van attól, amit harmonikusnak nevezhetnénk.

Sipos József

„MINDEN VAN KÖZTÜNK”

Schein Gábor – Szűcs Teri (szerk.):

„Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban

■ Nagyszabású munkát jelentetett meg az ELTE Eötvös Kiadója: a „Zsidó” *identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban* című kötet húsz tanulmánya olyan 20. századi és kortárs műveket, illetve írói életműveket vizsgál, melyekben a zsidó identitáshoz való viszony reprezentálódik valamilyen formában. A tanulmányok szerzői közt találunk régóta publikáló, idősebb szakembereket és fiatal irodalomtörténészeket, sőt doktorandusokat is. A szerkesztők – Schein Gábor és Szűcs Teri – a kötet előszavában egyrészt indokolják a címbeli „zsidó” szó idézőjeles használatát, másrészt pontosítják az „identitásképek” fogalmát. Úgy vélik, a „zsidó” szó mind a hétköznapi, mind a tudományos nyelvhasználatban a legveszélyesebb szavak egyike, melynek „alig feltérképezett örvénylése” alapvetően befolyásolta és befolyásolja a magyar történelem alakulását és a személyes emberi sorsokat. A szerkesztők felfogásában – s nyilvánvalóan a tanulmányok szerzőiében is – a „zsidó” olyan folyamatosan változó, összetett társadalmi-pszichológiai „identitáskonstrukció”, mely különféle identifi-

kációs mintázatokba ágyazódva, azoktól elválaszthatatlanul jelenik meg. A kötet célja, hogy bemutassa, milyen poétikai-retorikai eljárások révén jelentődik meg ez a bonyolult identitásképek a választott alkotásokban. A szerkesztők hangsúlyozzák, hogy a bemutatott írók „zsidóságával” nem kívánnak foglalkozni, ahogy azal sem, hogy az egyes szerzők meglévő – vagy épp hiányzó – „zsidó” identitástudata miként befolyásolta alkotói énjüket és irodalomtörténeti helyüket.

A vizsgált művek és életművek kiválasztásának nemcsak esztétikai, hanem számos más – történeti, szociológiai, pszichológiai és egyéb – szempontja is volt, ezért kevésbé ismert vagy irodalomtörténeti szempontból kevésbé jelentősnek tartott alkotások, illetve szerzők is megtalálhatók a kötetben. A kép egyáltalán nem teljes – teszik egyértelművé a szerkesztők –, számos olyan alkotó és probléma kimaradt, akinek és aminek helye lett volna még a kötetben; nem szerepelnek olyan elemzések sem, melyek a különféle antiszemita diskurzusok által létrejött identitásképekkel foglalkoznának. A kötet ta-